

MAGYAROSI SÁNDOR*

Meglátni a katonát

Révész Tamás: *Nem akartak katonát látni? A magyar állam és hadserege 1918–1919-ben*. Budapest: Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2019. 289 oldal

Egy már közhellyé koptatott mondás szerint a focihoz és a politikához mindenki ért, e két terület mellett azonban létezik néhány olyan történelmi esemény is, amelyről a legtöbb magyar embernek szintén van határozott véleménye. Ezek között meglehetősen előkelő helyet foglalnak el a trianoni békeszerződés és az ahhoz köthető magyar területveszteségek. Ugyancsak ide sorolható az a kérdés is, hogy – amennyiben az első világháborút követően hatalomra kerülő magyar kormányok a harctérről hazatérő katonák kapcsán más döntéseket hoznak –, megelőzhető lett volna Magyarország széthullása, megvédhető lett volna az ország területe? Nyilvánvalóan a „mi lett volna, ha” típusú elméletek gyártása nem feltétlenül tartozik a történészek hatáskörébe, azonban egy-egy olyan történelmi munka, amely ennyire ismert és a mai napig számtalanszor megvitatott témát dolgoz fel, méltán tarthat számot általános érdeklődésre. Révész Tamás könyve több szempontból is ilyen munkának minősíthető.

Az említett kötet egyik legnagyobb erénye maga a témaválasztás, ugyanis olyan kérdéseket vizsgál meg újra, amelyek kapcsán a sajtóban máig sem lezárt viták ellenére is azt gondolhattuk, hogy a történettudomány tulajdonképpen már megválaszolta őket. Révész másik újítása, hogy az eddig megszokott kronologikus feldolgozások helyett a hadseregre – egészen pontosan a háborúból hazatérő katonák leszerelésére, illetve a hadsereg újjászervezésére – koncentrálna, és a

* A szerző történész, az írországi Maynooth University doktorandusza. E mail: sandormagyarosi@gmail.com.

magyar állam katonapolitikája mellett a hétköznapi katonák világával is foglalkozik. Mindezt, amint maga is megemlíti, az új hadtörténetírás Magyarországon viszonylag kevésbé ismert módszertani megközelítéseinek felhasználásával teszi. Ez utóbbi azért különösen érdekes és nehéz feladat, mert a háborút követő időszak eseményeit a katonai motiváció kérdése felől közelíti meg: azt kívánja megvizsgálni, hogy az egyszerű katonák miért vállalták, illetve milyen körülmények hatására nem vállalták a harcot. A kérdésről az Osztrák–Magyar Monarchia hadserege kapcsán – a nyugati fronton harcoló hadseregekkel ellentétben – mindeddig meglehetősen kevés történeti munka született. Ennek egyik oka abban keresendő, hogy a Monarchia utódállamainak nemzeti történetírásait sokkal inkább azoknak a katonáknak a történetei érdekelték, akik így vagy úgy elutasították a birodalom szolgálatát, még akkor is, ha ezek elenyésző kisebbségben voltak azokkal szemben, akik az utolsó pillanatig kitartottak dualista állam hadseregében. Az is jelentősen megnehezíti a kutató dolgát, hogy egy soknemzetiségű haderővel van dolgunk, amelynek alapos tanulmányozásához legalább négy-öt különböző közép- vagy kelet-európai nyelvet kellene ismerni. Mindemellett azonban le kell szögeznünk: ilyen munkák léteznek, bár az kétségtelen, hogy mennyiségüket tekintve aligha vehetik fel a versenyt a közvetlenül a világháborút követő időszakot vizsgáló új feldolgozásokkal, amelyek ismertetésére röviden Révész is kitér, és amelyek közé tulajdonképpen az általa írt kötetet is sorolhatjuk.

Ezen írás elsődleges célja éppen az, hogy a nyugati szakirodalom szempontjából vizsgálja meg Révész munkáját. Ennek érdekében a következőkben egyrészt azt nézi meg, hogy a szerző hogyan közelíti meg az egykori Magyar Királyság hadseregét mint kutatási témát. Másrészt kitér arra, hogy a különféle katonai motivációval foglalkozó elméletek hogyan jelennek meg a kötetben, illetve hogy a vonatkozó hadtörténeti szakirodalom szerint általában milyen tényezők befolyásolják az egyszerű katonák magatartását. Mivel a kötet fő témája a hadseregszervezés, a cikk röviden az első világháború során lezajlott mozgósításokra vonatkozó szakirodalom megállapításait is összefoglalja, végül pedig áttekinti mindazokat az elméleteket, amelyek a korszak értelmezésének elméleti kereteit szolgáltat(hat)ják. Mindehhez azonban legelőször azt kell szemügyre venni, hogy egészen pontosan miről is szól Révész Tamás új kötete.

A könyv

A kötet két nagy témakört ölel fel: ezek egyike a Monarchia Magyarországról sorozott katonáinak hazatérése, a másik pedig az 1918–1919-es időszak egymást követő kormányainak azon törekvése, hogy a hadsereget újjászervezzék, illetve hogy e hadsereggel felvegyék a harcot az országot megszálló csehszlovák és román csapatok ellen. Az elemzés egyik sarkalatos pontja az a megállapítás, amit a kötet egyik méltatója¹ Révész folytonosság-tézisének nevez. Eszerint 1918 ősze ugyan fontos fordulópontnak számított Magyarország történetében, ám az őszirózsás forradalom időszakát sok szempontból ennek ellenére is inkább a folytonosság, mintsem a törés jellemezte. Amint a kötetből egyértelműen kiderül, az új magyar állam egészen 1918 decemberéig alapvetően a Monarchia idején megfogalmazott elvek szerint szerelte le a harcterekről hazatérő alakulatokat, illetve kísérelte meg újramozgósítani az ország katonaköteles korú, többségében már háborút is megjárt férfilakosságát. A szerző másik újítása, hogy a korszak mozgósítási törekvéseit különféle, egymással párhuzamosan zajló részmozgósításokra bontja. Külön tárgyalja a Károlyi-kormány kudarcba fulladt hadseregszervezési kísérleteit, a Székely Hadosztályhoz köthető, részben sikeres mozgósítást, és az alapvetően ugyancsak sikeresnek mondható paramilitáris mozgósítást, amelynek eredményeként a különféle új rendfenntartó alakulatok – nemzetiőrsegek, népőrsegek, polgárőrsegek – létrejöttek. Az említettek közül a Székely Hadosztály meglehetősen összetett mozgósítási kísérleteinek sikerét Révész számos okra vezeti vissza, amelyek közül itt mindössze a fontosabbakat van lehetőségünk megemlíteni. Az alakulat, mint írja, részben a Monarchiából fennmaradt struktúrákra épült, emellett pedig a kezdeti időszakban egyes tiszteknek, akik onnan származtak és jól ismerték a helyi eliteket, lehetőségük volt a Székelyföldön is toborozni. Ennél azonban sokkal fontosabb volt, hogy a románok elől visszavonuló hadosztály

¹ Bődök Gergely: Magyar állam és hadsereg 1918–1919-ben. *Új Szó*, 2020. április 19.

<https://ujso.com/panorama/magyar-allam-es-hadsereg-1918-1919-ben> (Letöltés ideje: 2020. 05. 08.)

a Partiumban állomásozó helyi nemzetőrsképeket, illetve a Monarchia reguláris alakulatainak töredékeit egyaránt magába tudta olvasztani. Némileg hasonló elvek alapján zajlott a paramilitáris mozgósítás is, amely alapvetően szintén a korábbi rendfenntartó alakulatok állományára támaszkodott. Rajtuk kívül a törvényhatóságok leginkább a pótalakulatokban szolgáló idősebb népfelkelőket, a helyi középiskolák diákjait, illetve új csoportként a szakszervezetek tagságát igyekeztek megszólítani. (Az utóbbiak ugyanazokkal az eszközökkel gyűjtötték össze az embereket, amelyeket a háború előtti tüntetések során is alkalmaztak). Végül a kötet részletesen foglalkozik a Tanácsköztársaság sikeres hadseregszervezési és mozgósítási kísérleteivel, illetve kitér Tanácsköztársaság által bevetett toborzópropaganda üzeneteinek elemzésére is. Révész állítása szerint a propaganda-hadjárat első időszakában a történelmi országkeretek megvédeése viszonylag ritkán került szóba; ehelyett a leendő katonákat túlnyomórészt világhorradalmi tartalmakkal próbálták rávenni, hogy belépjenek a hadseregbe. Amint írja, ez a mozgósítás a hadsereg belső reformján és az elfoglalt területekről visszavonuló katonák integrálásán túl nagyrészt a szakszervezetek segítségével végrehajtott toborzás miatt lett sikeres; ennek eredményeként jöttek létre az ún. munkászászlóaljok, amelyek általában a fronton is megőrizték erős üzemi és szakszervezeti identitásukat.

A továbbiakban a kötet a tanácskormány vezetése alatt vívott harcokra is kitér. Az újonnan létrehozott hadsereg először Felvidéket megszálló cseh csapatok ellen indított támadást, azonban a kezdeti sikereket követően a magyar haderő megállt, a későbbiekben pedig, mikor a szövetségesek nyomására ki kellett üríteniük a visszafoglalt területeket, számos alakulat katonái egyszerűen nem vállalták tovább a harcot. Ezt követően az ország vezetése újabb erőfeszítéseket tett, hogy a rendelkezésére álló haderőt újjászervezze – olyannyira, hogy az ebben az időszakban kiadott propagandakiadványok a megszokott osztályharcos üzenetek mellett már egyre gyakrabban használtak erősen nacionalista retorikát is. Mindez azonban már hiábavalónak bizonyult. A magyarok támadása, amelyet 1919. július 20-án indítottak a Tisza vonalán álló román csapatok ellen, kudarcba fulladt. Ez a vereség egyben a Tanácsköztársaság végét is jelentette: a román csapatok augusztus 4-én elfoglalták a magyar fővárost.

Az említett időszak sikeres mozgósítási kísérleteit elemezve Révész arra a következtetésre jut, hogy a toborzás eredményessége azon helyi intézmények és testületek – törvényhatóságok, falusi közösségek, iskolák és szakszervezetek – bevonásán múlott, amelyek szerepe az állam meggyengülése miatt igencsak felértékelődött. A lokalitás fontosságára a katonák magatartása kapcsán is utal: mint írja, viselkedésüket a fronton és a hátszországban egyaránt a saját szűkebb közösségükhöz fűződő viszonyuk határozta meg, nem pedig a korszak nagy ideológiái. Végül arra is felhívja a figyelmet, hogy még az eredményes mozgósításoknak is megvoltak a maguk korlátai: amennyiben a helyi közösségek és szereplők elképzelései nem egyeztek az őket mozgósítani akaró hatóságokkal, akkor az utóbbiak szinte semmilyen eredményt nem tudtak elérni. A nemzetőröket nem nagyon lehetett lakóhelyüktől távol bevetni. A Székely Hadosztály képtelen volt olyan területek lakosságát mozgósítani, amelyekre nézve a román megszállás nem jelentett közvetlen fenyegetést. A Vörös Hadsereg munkáskatonáinak morálja hamar összeomlott, ha úgy vélték, aránytalanul nagy áldozatokat várnak tőlük, miközben egyes munkatársaik sikerrel kerültek el a bevonulást.

Végezetül az angolszász hadtörténeti irodalom azon elméleteire is ki kell térnünk, amelyekre Révész a leggyakrabban hivatkozik a korszak elemzése során. Ezek egyike az Edward Shils és Morris Janowitz szerzőpáros által kidolgozott primer csoportok elmélete, amelynek segítségével a Monarchia hadseregének összeomlása után rendezetten hazatérő csapatok magatartását, illetve a Népköztársaság hadseregének rendkívül alacsony morálját kívánja megmagyarázni. A másik elmélet Leonard Smith nevéhez köthető: ez az 1917-es francia katonalázadások elemzésére épül, és a kötetben főként a katonai fegyelem vizsgálata kapcsán kerül szóba.

Összeomlás, toborzás, etnikum: kinek a történelme?

Az egyik igen fontos kérdés, amivel az 1918–1919-es időszak eseményeivel foglalkozó történész óhatatlanul szembesül – vagy legalábbis szembesülnie kellene –, hogy pontosan kinek vagy minek a történetét kívánja megírni. Ez a meglehetősen rövid periódus a Monarchia utolsó, illetve a Népköztársaság és a Tanácsköztársaság néhány hónapos időszakát foglalja magába –, azonban az, hogy ebben a szűk időszakban mit is tekintünk Magyarországnak, a jelek szerint

korántsem egyértelmű. A problémát valamelyest tágabb kontextusban Gyáni Gábor veti fel *Transznacionális történelem, birodalmi múlt* című írásában. Az általa megfogalmazott kérdés arra vonatkozik, hogy miként beszélhető el, illetve, hogy el kell-e beszélni egyáltalán napjaink nemzetállamainak múltbeli birodalmi történelmét. Szerinte e tekintetben két, egymástól szögesen eltérő alternatív történetírás létezik: ezek egyike a birodalomtörténet-írás műfajában mozgó történetírás, amelyet a Monarchia esetében jellemzően nem az utódállamok valamelyikéből származó történészek művelik, a másik pedig a birodalom felbomlása után újonnan keletkezett, nemegyszer a Habsburg Birodalomba való betagozódásuk előtt is önálló dinasztikus királyságként létező „nemzetállamok” önálló történeti elbeszélése. Gyáni szerint az utóbbit művelő történészek gyakran úgy közelítik meg a kora újkor és a modern kor első világháborút megelőző időszakának magyar (magyarországi) történelmét, hogy abból szinte ki sem hámozható: az ország akkoriban egy birodalmi állam kötelékében és nem szuverén államként (legfeljebb részállamként) állt fenn.² Magyarország esetében ez a felosztás még tovább finomítható, itt ugyanis további kérdésként felmerül, hogy valaki például az első világháborút követő időszak kapcsán a Magyar Királyság vagy csupán a királyságbeli magyarok történetét kívánja-e elbeszélni. Tehát az általános kérdés, hogy mikortól és hogyan nemzetiesíthető a magyar állam története, az 1918–1919-es átmeneti időszak értelmezése során különös fontossággal bír, mint ahogy az is, hogy ez hogyan hat a történetírói hitelességre. Révész Tamás könyve vonatkozásában két olyan témára kell kitérnünk, amelyek e kérdésekhez közvetlenül is kapcsolódnak. Ezek egyike a magyarországi nemzetiségekre, bővebben pedig az erdélyi románokra, a másik pedig a honvédelemmel kapcsolatos fogalomhasználatra vonatkozik.

Bár a kötet a szlovák többségű Tótkomlós katonaköteles férőlakosságának 1919. március 25-én történt bevonulásával indít, úgy tűnik, a szerző bizonyos szempontból annak ellenére sem tud mit kezdeni az Erdélyben ekkor már többséget alkotó román lakossággal, hogy valamilyen szinten maga is foglalkozni kíván velük. Az természetesen nem képezi vita tárgyát, hogy a Monarchia

² Gyáni Gábor: *Transznacionális történelem, birodalmi múlt*. In: Szarka, László (szerk.): *Párhuzamos nemzetépítés, konfliktusos együttélés*. Budapest, 2017. 13–15.

soknemzetiségű hadseregében erdélyi románok is igen nagy számban szolgáltak, és hogy emiatt a Magyar Királyság területéről sorozott és ugyancsak ide visszatérő katonák egy része nem volt magyar, ám a hadsereg összeomlásának tárgyalásakor a románok csupán a Pólában megalakult matrózbizottságok kapcsán kerülnek szóba. Hazaszállításukról, amint a kötetből kiderül, azért nem kellett a magyar tengerészeknek gondoskodniuk, mert már megvolt a saját ilyen célra létrehozott bizottságuk.³ A későbbiekben Révész az összeomlást követő katona- és parasztforradalom kapcsán valamivel több teret szentel nekik. Egyrészt utal arra, hogy a forradalom Erdély bizonyos románok lakta területein, ahol a magyar állam hagyományosan is gyenge volt, igen hamar nemzeti jelleget öltött. Másrészt említést tesz arról is, hogy ebben a folyamatban főként a helyi értelmiségből kikerülő tartalékos tiszteknek és az erdélyi románság legjelentősebb politikai szervének, a Román Nemzeti Tanácsnak volt fontos szerepe.⁴

Az elmondottak kapcsán több kérdés is felmerül. Ezek egyike nyilvánvalóan a Pólában működő román tengerészbizottságra, a másik pedig a már említett forradalom nemzetivé válására vonatkozik, ám míg Révész az előbbire egyáltalán nem, az utóbbira csak a magyar állam szemszögéből reflektál. Annak ellenére, hogy teljesen nyilvánvaló, az osztrák–magyar hadsereg Erdélyből származó román katonái körében valamiféle nemzetiségi alapú mozgósítás⁵ zajlott, e mozgósítás hogyanja, illetve sikerességének okai nem képezik vizsgálat tárgyát. Révész elemzéséből arról sem tudunk meg semmit, hogy a későbbiekben az Erdélybe benyomuló román hadsereg hogyan viszonyult ezekhez a katonákhoz.

Valamelyest hasonló a helyzet a hadsereg újjászervezésének erdélyi vonatkozásaival, amelyek a székelyföldi toborzás kapcsán kerülnek szóba, azonban itt talán leginkább a körülmények komplexitását részletező elemzés marad el. A kötetben arról történik említés, hogy a nagyszebeni közös hadtestparancsnokságot összevonták a kolozsvári honvédkerülettel, illetve, hogy az így megalakult Erdélyi katonai kerületi parancsnokság alá négy

³ Révész, i. m. 63.

⁴ Révész, i. m. 81–83.

⁵ Ráadásul a pólai román matrózbizottság létezése arra utal, hogy e mozgósítás előzményei a hadsereg összeomlása előtti időkre nyúlnak vissza.

gyalogalakulat tartozott. A szerző arra is kitér, hogy két általa közösnek vélt gyalogezredet – a 22. és 23. számút – nem alakították újra (ez utóbbiak tulajdonképpen honvéd ezredek, pontosabban pedig a 38. honvéd gyaloghadosztály alakulatai voltak). Ezzel szemben nem kerül szóba, hogy a hadtestparancsnokság és a honvédkerület megközelítőleg ugyanarról a területről sorozott, és az sem, hogy hatáskörükbe a háború időszakában nem kevesebb, mint tizenkét (!) gyalogezred tartozott. (Nyolc közös és négy honvéd; ezek közül elsősorban a 2. és 82. közös-, illetve a 22. és a 24. honvéd gyalogezredek egészültek ki a székely megyékből.)⁶ Az említett tizenkét ezred etnikai összetételét egy 1918 májusában végzett összeírásból ugyancsak ismerjük; ennek adatait Kun József tette közzé. (Az alábbi táblázatban csak a német, magyar és román nemzetiségű katonákra vonatkozó adatok kerültek feltüntetésre).⁷

	XII. hadtest, cs. és kir. Gyalogezredek (%)				V. honvédkerület, honvéd gyalogezredek (%)			
	Ezr.	Ném.	Magy.	Rom.	Ezr.	Ném.	Magy.	Rom.
Nagyszeben	31.	22	13	63	23.	5	34	
Kolozsvár	62.	4	52	39	21.	3	54	42
Marosvásárhely	51.	2,5	46,5	48	22.	2	42	53
Brassó	2.	10	50	32	24.	8	51	38
Gyulafehérvár	50.	6,5	31	61	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.
Szászváros	64.	8	17	73	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.
Székelyudvarhely	82.	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.
Beszterce/Dés	63.	8	23	66	32.	5	42	49

⁶ Deseő Lajos – Ardói Gyula (szerk.): *Erdélyi ezredek az első világháborúban*. Budapest: Ardói, 1941, 5.

⁷ Kun József: Az Osztrák–Magyar Monarchia hadserege gyalogos és lovas csapatteleinek (önálló alosztályainak) nyelv szerinti százalékos megoszlása (1918. május). *Hadtörténelmi Közlemények*, 1974/1.104–131.

Azzal a kérdéssel, hogy e tizenkét gyalogezredből miért csupán négy maradt, Révész bővebben nem foglalkozik, és részletesebben nem tér ki a háború idején létező gyalogezredek etnikai összetételére sem.

Végezetül nézzük meg, hogyan tárgyalja a szerző a román, cseh vagy szerb csapatok által ekkor még csak elfoglalt területek felszabadításának ügyét. Amint a Székely Hadosztály katonái kapcsán írja, motiváltságukban elsősorban a közvetlen lakóhelyük felszabadítása, nem pedig valamiféle általános revíziós vágy játszott szerepet.⁸ A kifejezés a későbbiekben a Tanácsköztársaság propagandája kapcsán is előbukkan: itt a szerző azt állítja, hogy a különféle propagandakiadványok nem használtak nacionalista vagy revizionista jelszavakat, hanem a világméretű osztályharc nevében igyekeztek rávenni a hadseregbe való belépésre a katonaköteles korú férfiakat. Mivel a kifejezés maga tulajdonképpen a trianoni békeszerződés revíziójára vonatkozik, az ezt megelőző időszakot tárgyaló szövegben meglehetősen anakronisztikusnak hat. Ugyanakkor üzenetet is hordoz, akárcsak az erdélyi románok szerepével foglalkozó szövegrészek megközelítésmódja: arra utal, hogy e kötet annak ellenére is inkább a párizsi békeszerződést követően létrejött magyar nemzetállam történetéhez kapcsolódik, hogy tulajdonképpen a korábbi, az előbbivel területi kiterjedésében sem azonos magyar államról szól.

A katonai elsődleges csoport és a morális kötődés fogalma

Amint korábban említettük, Révész a Monarchia hadseregének összeomlása kapcsán bővebben is foglalkozik a rendezetten hazatérő alakulatokkal, és ezek viselkedését részben a háború végén még meglévő elsődleges csoportok létezésére vezeti vissza. A későbbiekben e csoportok a Népköztársaság hadseregében uralkodó állapotok kapcsán kerülnek újra szóba: ezúttal a szerző az új hadsereg rendkívül alacsony morálját magyarázza azzal, hogy az említett csoportok végül azoknál az alakulatoknál is felbomlottak, amelyek a harctérről még tisztjeik vezetése alatt tértek haza.⁹ Ahhoz, hogy megértsük, egészen pontosan mi a baj ezzel a magyarázattal, először

⁸ Révész, 151.

⁹ Révész, 134.

a katonai elsődleges vagy primer csoportok Edward Shils és Morris Janowitz nevéhez fűződő elméletét kell szemügyre vennünk, amelyet az említett két szerző a második világháborút követően, a háború során fogságba esett német katonák kihallgatására alapozva dolgozott ki.¹⁰ Az elmélet alapjául szolgáló fogalom, amelyet a szociálpszichológiából kölcsönöztek, olyan kis létszámú csoportokat jelöl, amelynek tagjai közvetlen és tartós kapcsolatban állnak egymással, és e kapcsolatuknak köszönhetően tevékeny együttműködés alakul ki közöttük. Az efféle csoportok működésében a személyes érzelmek igen fontos szerepet töltenek be. A legfontosabb ilyen elsődleges csoport a család, de kialakulhatnak hasonló csoportok munkahelyen vagy közös érdeklődés eredményeként is. Jelentőségüket egyrészt az adja, hogy az egyén ezek közvetítésével veszi át a társadalom által elfogadott értékeket, normákat, viselkedésmintákat, másrészt pedig az, hogy e csoportok a kialakuláson túl is szabályozzák az egyén társas viselkedését. Fontos azonban leszögeznünk, hogy az elsődleges csoportokhoz való tartozás – különösen ha ez egy bűnöző, deviáns csoport elvárásainak való megfeleléssel jár – eredményezheti a társadalmi célokkal ellentétes viselkedés kialakulását is.¹¹ A Shils – Janowitz szerzőpáros ezt a megközelítést a hadseregbe is kiterjesztette: felismerték – és ezt a későbbi kutatások sem kérdőjelezték meg –, hogy az egyén a katonáskodás során elszigetelődik a külvilágtól, ezért civil életének elsődleges csoportjai fokozatosan veszítenek jelentőségükből, ezzel párhuzamosan pedig katonai elsődleges csoportjának szerepe lényegesen felértékelődik. Azt, hogy a második világháborúban a német hadsereg hogyan volt képes hatékonyságát majdnem az utolsó pillanatig megőrizni, a két amerikai szerző ugyancsak erre a felismerésre támaszkodva próbálta megmagyarázni. Úgy vélték, hogy a német katonák mindaddig megőrizték magas harckészségüket, ameddig az elsődleges csoportok, amelyekhez tartoztak, fel nem bomlottak. Ők ebből arra a következtetésre jutottak, hogy a végsőkéig való kitartás magyarázatát leginkább az erős katonai elsődleges csoportok létezésében, nem pedig a német katonák nemzetszocialista

¹⁰ Shils, Edward A. – Janowitz, Morris: *Cohesion and Disintegration in the Wehrmacht in World War II. The Public Opinion Quarterly*, 1948/2. 280–315.

¹¹ Cooley, Charles Horton: *Social Organization. A study of the larger mind*. New York: Charles Scribner's Sons, 1909. 26.

meggyőződésében kell keresni.¹² Révész értelmezése valamelyest hasonló logikát követ. A Friedrich–Barta-féle hadsereg alacsony morálját részben annak tulajdonítja, hogy a Monarchia hadseregének elsődleges csoportjai a háború végén megszűntek létezni. Arra vonatkozóan, hogy az említett elsődleges csoportok milyen szerepet tölthettek be az osztrák–magyar hadsereg életében, csak közvetetten utal: mint könyve bevezetőjében írja, az 1940-es évek óta tartó katonai-szociológiai kutatások arra világítottak rá, hogy az egyszerű közkatona tetteit a harctéren általában ahhoz a néhány tucat emberhez és tiszthez való viszonya határozta meg, akikkel hosszú ideig együtt szolgált, illetve azt állítja, hogy azok a mikroközösségek, amelyekhez a katonák tartoztak, kulcsszerepet játszottak a csapatok moráljának fenntartásában.¹³ Mindebben sok igazság van – a tapasztalat azt mutatja, hogy a kivételes teljesítményekre képes hadseregek vagy legalábbis ezek egyes csapatrészeinek csoportösszetartása igen erős –, azonban a primer csoportok kohéziója önmagában elégtelen ahhoz, hogy egy hadsereg teljesítményére vagy harckészségére hatást gyakorolhasson, és arra sem alkalmas, hogy egy hadsereg felbomlását megakadályozza. Bővebben az elsődleges csoportok szerepét hangsúlyozó elmélet kritikájára itt nincs lehetőségünk kitérni, fontos kiemelni viszont, hogy egy adott hadseregére nézve az erős elsődleges csoportok megléte csak addig előny, míg a hadsereg és ezen csoportok céljai nem kerülnek összeütközésbe egymással. Amennyiben a célok nem összeegyeztethetőek, az elsődleges csoportok erős kohéziója nem a hadsereg teljesítményének fokozásához, hanem a hadsereg felbomlásához fog hozzájárulni, ugyanis az egyes csoportok tagjai ebben a helyzetben magát a hadsereget kezdik ellenségnek tekinteni, kooperációjuk céljává pedig a hadseregnek való ellenállás vagy a hadseregből való elmenekülés válik. Magyarán: az elsődleges csoportok elmélete csupán annak a megértésében nyújt segítséget, hogy az egyén – a katona – hogyan viselkedik harc közben. Ahhoz, hogy újra és újra vállalja a harcban való részvételt – vagy, tegyük hozzá, hogy egyáltalán belépjen egy hadseregbe –, az egyénnek a vele szemben támasztott katonai követelmények létjogosultságát is el kell

¹² Ugyan Shils és Janowitz valóban ezt fogalmazza meg következtetesként, elemzésük azonban jóval árnyaltabb ennél, és tulajdonképpen kitér mindazokra a kérdésekre, amelyek kapcsán kritikusaik elméletük érvényességének korlátait hangsúlyozni szokták.

¹³ Révész, 18.

fogadnia. Következésképpen egy-egy hadsereg felbomlásának (vagy létrehozásának) elemzésekor leginkább azokat a tényezőket kell figyelembe vennünk, amelyek e követelmények elfogadását vagy elutasítását befolyásolják.

A kérdéssel, hogy a katonák miért hajlandóak magukat alávetni a velük szemben támasztott követelményeknek, Stephen D. Wesbrook foglalkozott behatóbban a *The Potential for Military Disintegration* című tanulmányában.¹⁴ Wesbrook a hadsereg által támasztott követelmények elfogadását vagy elutasítását egy olyan, a szervezetelméletből átvett modell segítségével írja le, amelynek kulcseleme az engedelmesség. A modellt kidolgozó Amitai Etzioni, a különféle szervezeteket aszerint kategorizálja, hogy a hatalom mely formájával kívánják az engedelmességet kiváltani, illetve leírja azt is, hogy az adott hatalomformák a szervezet tagjai részéről milyen típusú részvétellel vagy kötődéssel járnak együtt. Wesbrook szerint a 20. századi hadseregekre a modellben szereplő kényszerítő, haszonelvű vagy normatív hatalomtípusok közül a legutóbbi, vagyis a normatív hatalom a jellemző, a szervezet és az egyén között pedig ún. morális kötődés alakul ki: az alárendelt fél meggyőződése és a szervezet céljai nagyrészt egybeesnek, az engedelmesség pedig e normákról és értékekről szóló megegyezés eredménye.¹⁵ Ez esetben tehát az egyén nem a büntetéstől való félelem miatt vagy a jutalom reményében választja az engedelmességet, hanem azért, mert elfogadja a vele szemben támasztott követelmények jogosságát. Mindamellett azonban, hogy a normatív hatalom gyakorlásának elengedhetetlen feltétele az engedelmesség, Wesbrook úgy véli, hogy ezt a normatív hatalom csak úgy alakíthatja ki, ha már eleve is létező morális kötődésekre épít.

A katona számos olyan csoport tagja lehet, amelyek kapcsán elhiszi, hogy saját jóléte és a csoport jóléte többé-kevésbé összefügg egymással, e csoportok között azonban mindössze három olyan van,

¹⁴ Wesbrook, Stephen D.: *The Potential for Military Disintegration*. In Sarkesian Sam. C. (ed.): *Combat Effectiveness. Cohesion, Stress and the Volunteer Military*. Beverly Hills–London: Sage, 1980. 244–278.

¹⁵ Az Amitai Etzioni által kidolgozott modellről bővebben lásd: Cserpes Attila: *Marketing és menedzsment a közművelődésben*. Zalaegerszeg: Kereszturi D. Ált. Műv. Közp., 2011. 141., Dr. Gyökér Irén – Dr. Finna Henrietta – Krajcsák Zoltán – Daruka Eszter – Dr. Szabó Tibor: *Szervezeti viselkedés. Oktatási segédanyag*. Budapest: BMEGE GTK Üzleti Tudományok Intézete, 2016. 79.

amely esetén a katona és a csoport között fennálló viszony kihat a harctéri motivációra is:

- a. az egyén primer csoportja,
- b. a tágabb értelemben vett katonai alakulat, amely a primer csoportot is magában foglalja (ez utóbbi kapcsán szokás csapatszellemről beszélni), illetve
- c. az a nemzeti társadalmi-politikai rendszer – magyarán: ország –, amelyhez az egyén tartozik.

Bennünket e három közül ezúttal csak a legutóbbi érdekel. Westbrook úgy véli, hogy a katona kötődését egy adott társadalmi-politikai rendszerhez három tényező határozza meg. Ezek közül az első a katona nemzeti identitása, a második a nemzeti társadalmi-politikai rendszer hatékonyságába vetett hite, a harmadik pedig a nemzeti ideológia elfogadása. (A nemzeti ideológia itt – némileg leegyszerűsítve – közös értékrendet jelöl. Az amerikai nemzeti ideológia például főként az egyenlőség, szabadság, tolerancia és az igazságszolgáltatáshoz való egyenlő hozzáférés joga köré szerveződik.) A nemzeti társadalmi-politikai rendszerhez való morális kötődés döntő szerepet játszik abban, hogy az egyén a nemzet vagy a nemzet katonai szervezetének követeléseit legitimnek fogadja el, és hogy úgy érezze, e követelések elutasítása csak értékrendjének megtagadása, illetve a saját közösséghez fűződő kapcsolatainak felszámolása árán lenne lehetséges.¹⁶

Ha mindezt rávetítjük a magyarországi viszonyokra, azt látjuk, hogy míg a háború elején az ország hadköteles férfilakosságának elsőprő többsége feltétel nélkül alávetette magát a vele szemben támasztott katonai követelményeknek, a háború utáni időszak vonatkozásában ennek éppen az ellenkezője igaz. Amennyiben még pontosabban kívánunk fogalmazni, kijelenthetjük, hogy a háború befejezését követően a katonai szolgálat az állam és a lakosság különféle csoportjai között alku tárgyává vált, ez pedig nagyrészt annak tulajdonítható, hogy a világháború alatt az egyén és az állam viszonya jelentős mértékben megváltozott. Ahhoz tehát, hogy az 1918 novemberétől lezajlott különféle mozgósítási kísérletek kudarcát vagy részleges sikerét megvizsgálhassuk, először azt kell szemügyre venni, hogyan alakult át az említett viszony a háború évei alatt.

¹⁶ Westbrook, i. m.

A birodalomtörténet-írás és a másodlagos mozgósítás elmélete

Azon tényezők némelyikével, amelyek a háború során az egyén és az állam viszonyára is hatással lehettek, Révész nagyrészt a Monarchia hadseregének 1918-ra kialakuló helyzete kapcsán foglalkozik. Amint írja, 1918 elejére az élelmezési válság igen súlyossá vált, ez pedig egyrészt kiélezte a már korábban is meglévő nemzetiségi ellentéteket, ugyanakkor a birodalmi intézményekbe vetett bizalmat is meggyengítette. Ugyancsak említést tesz az 1918. június 15-én indított és mindössze néhány nap alatt kudarcba fulladt Piave-offenzíváról, illetve a tömegessé váló dezertálásokról, ám az utóbbi jelenséget leginkább az élelmiszerellátás romlásának tulajdonítja. Végezetül kitér a hátsószágbeli katonalázadásokra és azokra a front mögötti zendülésekre is, amelyek során a katonák megtagadták, hogy újra az első vonalba vezényeljék őket, azonban úgy véli, tévedés lenne ezeket egy nagy, összefüggő forradalom első megnyilvánulásaiaként értelmezni. Az említett katonalázadásokat az 1918 őszen lezajló kiterjedt paraszti megmozdulásokkal is csak részben kapcsolja össze.

Az első világháború vonatkozásában az egyén és az állam viszonyával, illetve azzal a kérdéssel, hogy az egyes államok polgárai miért vállalják a háborúval járó nehézségeket, a katonák pedig az elhúzódo harcokban való részvételt, John Horne foglalkozott bővebben.¹⁷ Horne ugyancsak a mozgósítás felől közelíti meg a kérdést. Az ő értelmezésében a fogalom nem a hadsereg vagy a gazdaság mobilizálását jelenti, hanem egyrészt azt a folyamatot, amely által a hadban álló nemzetek a kollektív reprezentációkon¹⁸ keresztül, az ezeket létrehozó értékrendekre támaszkodva a képzelet szintjére is kiterjesztették háborús erőfeszítéseiket, másrészt pedig arra vonatkozik, hogy az állam és a társadalom hogyan vett részt e folyamatban. Érvelése arra a feltételezésre épül, hogy a politikai folyamatokban való részvétel tömegessé válásával a legitimitáció,

¹⁷ Horne, John: Introduction: mobilizing for “total war” 1914–1918. In Horne John (ed.): *State, Society and Mobilization in Europe during the First World War*. Cambridge: Cambridge University Press, 1997. 1–18.

¹⁸ Valamely társadalmi csoport tagjainál általánosan megfigyelhető azonos gondolatokra, törekvésekre, szokásokra, magatartásformákra, érzelmi reakciókra vonatkozó összefoglaló kategória.

vagyis a kormányzottak jóváhagyása az állam hatékony működésének egyre fontosabb tényezőjévé vált, és hogy nem volt ez másként a háború ideje alatt sem: valamely résztvevő állam katonáinak magatartása nagyrészt azon múltott, hogy az adott államnak mennyire sikerült a kitartás szükségességéről meggyőznie őket. A különféle nemzeti mozgósításokat¹⁹ a kezdeti időszakban tehát főként a meggyőzés jellemezte, feladatuk pedig az volt, hogy az egy-egy országon belül létező, egymással versengő különféle érdekeket valamiféle ideológiai egységbe összefogva állíthassák szembe a külső ellenséggel. A háború elhúzódásával azonban egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy az elsődleges mozgósítás során kitűzött célokat lehetetlen megvalósítani, az egyes társadalmakon belül pedig a nemzeti egység helyett fokozatosan a különféle törésvonalak kerültek előtérbe, még ha nem is feltétlenül abban a formában, ahogy ezek a háború előtti időszakban léteztek. (A folyamat következményeként a társadalmi osztály vagy az etnikum fogalma egyre gyakrabban vált a háború ellen vagy az ellenség érdekében folytatott ellenmozgósítás alapjává.) A fokozódó feszültségek másik megnyilvánulási formája az az igen súlyos katonai válság volt, amelyet nagyrészt a lövészárk-hadviselés gyilkos kilátástalansága idézett elő, és amely a katonai fegyelemre és a harci szellemre nézve egyaránt katasztrofális következményekkel járt. Ennek egyik leglátványosabb megnyilvánulására 1917 tavaszán, a francia hadseregben került sor, amikor egy széleskörű, mintegy 86 hadosztályt érintő zendülés során számos egység katonái egyszerűen megtagadták, hogy az első vonalba vezényeljék őket. Hasonló válsággal így vagy úgy a hadviselő felek mindegyikének szembe kellett néznie, még ha megnyilvánulási formái és az erre adott válaszok jelentős mértékben különböztek is egymástól.

Az önmozgósítás kifulladásával és az egyre súlyosabbá váló legitimációs és katonai válságok hatására végül számos kormányzat és hadvezetés arra kényszerült, hogy valamilyen szinten foglalkozzon a meglévő egyenlőtlenségekkel, illetve, hogy a társadalmat a totális háború érdekében próbálja újramozgósítani. E másodlagos mozgósítás, mivel eredményessége továbbra is a szélesebb tömegek

¹⁹ A nemzeti mozgósítás kifejezést a továbbiakban az egyes államok mobilizációs törekvéseinek megnevezésére használom. Jelentése nem azonos a Monarchia-beli csehok, románok, horvátok által folytatott mobilizáció megnevezésére használt nemzetiségi mozgósítás kifejezés jelentésével.

jóváhagyásának megnyerésén múltott, közvetlenül is összefüggésben állt az egyes hadviselő államok belső kohéziójának és legitimitásának kérdésével. Másként fogalmazva: a nemzeti mozgósítás folyamatának fenntartása leginkább a legitimációs tartalékaikat hasznosítani tudó és a tömegek szélesebb politikai részvételére támaszkodó liberális demokráciák esetében bizonyult sikeresnek, míg a kevésbé szilárdan megalapozott rezsimeknek óhatatlanul szembesülniük kellett saját legitimitásuk korlátaival. Horne és a már idézett kötet egy másik szerzője, Mark Cornwall egyaránt úgy véli, hogy az Osztrák–Magyar Monarchia esetében ez a másodlagos mozgósítás nem eredménytelen volt, hanem egyszerűen elmaradt, és ehelyett a birodalom számos régiójában a különféle radikálisan Habsburg-ellenes mozgalmaknak sikerült mobilizálniuk a lakosságot.

Cornwall *Morale and patriotism in the Austro-Hungarian army, 1914–1918* című tanulmányában a Monarchiát érintő katonai válságot több tényezőre vezeti vissza.²⁰ Ezek közül az egyik azokhoz az óriási veszteségekhez kapcsolódik, amelyeket a hadsereg a kezdeti időszakban elszenvedett, és amelyek nagyrészt a férfilakosság 20 és 42 év közötti részét érintették. E veszteségek, mint írja, hatalmas terheket róttak a harcoló csapatokra, ugyanis a krónikussá váló emberhiány következtében szinte lehetetlenné vált a katonák szabadságolása, a szabadságok elmaradása viszont jelentős mértékben tette próbára a katonák morálját, harci szellemét. A veszteségek hatása alól az ugyancsak megtizedelt tisztikar sem vonhatta ki magát. Az elesett tisztek pótlására olyan civileket kellett behívni, akikre sokkal inkább az erős nemzetiségi meggyőződés, mint a Monarchia ügye iránti elkötelezettség volt jellemző, és akiknek köszönhetően a különféle nemzetiségi mozgalmak eszméi fokozatosan a katonák körében is teret nyertek. A nemzetiségi kérdés ezt leszámítva is meglehetősen nehéz feladat elé állította a hadvezetést. Mivel a Monarchia soknemzetiségű alakulatainak ugyancsak különféle nemzetiségű ellenfelekkel kellett felvenniük a harcot, az egyes alakulatokat úgy kellett elosztani az adott frontok között, hogy továbbra is megbízható teljesítményt nyújthassanak. (Például amiatt, hogy a Monarchia olasz többségű alakulatai ne olaszországi csapatokkal kerüljenek szembe, ezeket inkább a Balkánra

²⁰ Cornwall, Mark: *Morale and patriotism in the Austro-Hungarian army, 1914–1918*. In John Horne (ed.), 1997. 173–192.

vezényelték, míg a horvát és szlovén alakulatok az olasz frontra kerültek.) Emellett az újabb ellenfelek megjelenése sem ugyanúgy hatott a különböző csoportokra: míg egy-egy győzelem egy-egy alakulathoz a harci szellem fokozódását eredményezte, ugyanaz más egységek moráljára nézve katasztrofális következményekkel járt. Cornwall a továbbiakban az egyre romló élelmezési helyzettel, az egyre inkább Habsburg-ellenessé váló nemzetiségi mozgósítással, az egyre hatékonyabb ellenséges propagandával és az Oroszországból szabadon engedett hadifoglyok által terjesztett eszmék hatásával egyaránt foglalkozik. A felsorolt tényezők mellett – és érvelésének talán a mi szempontunkból ez a legfontosabb momentuma – azt is hangsúlyozza, hogy a helyzeten csak a Monarchián belüli stabilitás segíthetett volna, ehelyett azonban az otthonról érkező hírek többnyire arról szóltak, hogy a kormány egyre kevésbé képes felülkerekedni a hátszágban uralkodó gazdasági és politikai felforduláson. A elmaradt másodlagos mozgósítás helyett, vonja le végül a következtetést, a birodalom területén többféle – pacifista, nemzeti vagy szociális indíttatású – ellenmobilizációra került sor, amely végül szükségszerűen visszahatott a hadseregre is. Minderre azért fontos kitérni, mert ez a hadsereg bomlott fel 1918 végén, ennek a katonái érkeztek vissza Magyarországra, és a további hadseregszervezési kísérletek eredményessége részben azon múlott, hogy ezeket a katonákat sikerül-e valami módon legalább a kifejezés elsődleges értelmében mozgósítani.

Mozgósítás és a katonai erőszak alkalmazásának morális ökonómiaja

Amint arról már a korábbiakban volt szó, Révész az 1918 után mozgósított hadsereg alacsony morálját nem az egyén és az állam közötti morális kötődés megszűnésével, hanem a háború végén még létező primer katonai csoportok felbomlásával magyarázza, ugyanakkor azonban ő maga is arra a következtetésre jut, hogy az 1918–1919. évi mozgósítás során az erős lokális vagy szociális identitással rendelkező kiscsoportok pusztasága létezése nem volt elegendő egy erős hadsereg megszervezéséhez. A magyarországi helyzet megértése kapcsán azonban nem Shils és Janowitz, hanem inkább Leonard Smith elmélete bír relevanciával, amelyet a kötet – némileg félreértelmezve –, a katonai fegyelem, illetve a tiszték-

katonák viszonya kapcsán idéz.²¹ Smith, aki az 1917-es francia katonalázadásokról szóló munkájában főként a katonatömegek és a francia hadvezetés általános értelemben vett viszonyával foglalkozik, azzal érvel, hogy a fellázadt francia katonák alapvetően csak az általuk értelmetlennek tartott utasítások teljesítését tagadták meg, a németek elleni harc szükségességét annak ellenére sem vonták kétségbe, hogy követeléseikben békevágyuknak is hangot adtak. Részben ennek köszönhető, hogy a hadsereg a lázadások ellenére sem omlott össze. Mindazonáltal a katonák képesek voltak nyomást gyakorolni a hadvezetésre: egyrészt elérték, hogy javítsanak az első vonalbeliek életkörülményein, másrészt pedig kikényszerítették, hogy a hadvezetés felhagyjon a meglehetősen nagy áldozatokkal járó támadó hadműveletek erőltetésével. Az amerikai történész a zendülések magyarázatát a következőkben látja: a katonák körében valamiféle konszenzus alakult ki a tekintetben, hogy erőfeszítéseik mely esetekben szolgálják a győzelem kivívását. A tőlük aránytalanul nagy áldozatokat követelő utasításokra vagy fejtetlen meneküléssel és lázadással, vagy pedig úgy reagáltak, hogy tömegesen adták meg magukat az ellenségnek. Mindezen eszközök segítségével végül sikerült rákényszeríteniük a francia hadvezetést, hogy döntéseit az általuk vallott arányossági elvekhez igazítsa.²²

Amennyiben így közelítjük meg, a Smith-féle modell valóban segítséget nyújthat az 1918–1919-es hadseregszervezési kísérletek sikerének vagy kudarcának megértéséhez. A francia és a magyar helyzetben az a közös, hogy a vezetettek az engedelmességet valamiféle alkuhoz kötötték, ezt leszámítva azonban a két eset több szempontból is homlokegyenest eltér egymástól. Egyrészt arról van szó, hogy míg a francia hadseregen belül létrejött informális alku csupán a harc megvívásának módjára vonatkozott, a magyar esetben a tétet a katonai szolgálat vállalásának feltételei jelentették. A második különbség tulajdonképpen az előbbiből adódik: a francia hadseregben a katonák és a hadvezetés céljai közösek voltak: mindkét fél meg akarta nyerni a németek ellen vívott háborút. Ezzel szemben a magyar hadvezetés céljait – az ország megvédését – és a katonai szolgálatot

²¹ Bővebben lásd: Smith, Leonard: *Between Mutiny and Obedience. The Case of the French Fifth Infantry Division during World War I*. Princeton: Princeton University Press, 1994.

²² Smith, i. m.

vállalók nagy részének céljait – ők csak egy-egy szűkebb régió megvédéséért voltak hajlandók fegyvert fogni – meglehetősen ritkán sikerült összeegyeztetni egymással. Ennek okait abban a jelenségben kell keresnünk, amelyről Révész maga is említést tesz, bár nem kapcsolja össze a hadseregszervezés kérdésével. Ez nem más, mint az a felkeléssorozat, amely 1918 novemberében tört ki, és amely kapcsán igen gyakran szokás hangsúlyozni, hogy aligha lehet egységes forradalmi mozgalomként értelmezni, hiszen e felkelések célja nem egy új világ létrehozása, hanem valamiféle elképzelt morális rend helyreállítása volt. A magyar katonaköteles férfilakosság és az állam között a katonai szolgálatról megkötött alkuk leginkább e morális rend, illetve az „igazságosságnak”, a „legitimitásnak” az előbbieket által érzékelt mércéje felől értelmezendők.

A katona keresése

A Nem akartak katonát látni? kritikája nem lehet teljes anélkül, hogy megkísérelnénk elhelyezni a kötetet a magyar hadtörténetírás palettáján. Minderre kissé féloldalasan kerítünk sort, és csak a könyv egyik főszereplője, a közkatona felől próbáljuk megközelíteni a kérdést. Bár eléggé meghökkentőnek tűnhet, ma már szinte közhelyszámba megy az a megállapítás, hogy a meglehetősen nagy múltra visszatekintő hadtörténetírást azoknak az embereknek a története, akik a tulajdonképpeni harcokat megvívták, a múlt század utolsó negyedéig nem különösebben érdekelte. E történetek ehelyett sokáig inkább az irodalom és a pszichológia tereumához tartoztak. A katonák beemelése a történetírásba valamikor a huszadik század nyolcvanas éveinek elején kezdődött, és főként az új hadtörténetírásnak nevezett irányzathoz köthető.²³ A ilyen jellegű kutatások különösen angolszász nyelvterületen váltak elterjedtté, és leginkább a katonák harc közbeni viselkedésére, a harctéri motiváció kérdésére, a tisztikar és az egyszerű katonák viszonyára koncentráltak.

Az irányzat magyarországi fogadtatásával egy 2008-ban írt vitaindító cikkében Pollmann Ferenc foglalkozott bővebben. Ő akkor

²³ Balázs Eszter: A „sakktáblától” a lövészárkok mikrovilágáig: az első világháború régi és új történeti megközelítése. *Múltunk*, 2010/3. 109–131.

úgy vélekedett, hogy bár a magyar kutatók munkái több-kevesebb vonatkozásban kapcsolódnak az új hadtörténetíráshoz, a társadalomtörténeti, szociológiai, gazdaságtörténeti, pszichológiai kérdésfeltevések a magyar hadtörténetírásban még kivételesnek számíthatnak.²⁴ Mivel az említett tudományterület jelenlegi állapotának ilyen irányú áttekintése meghaladja e kritika kereteit, azt sem lehet teljes pontossággal felmérni, hogy ez a helyzet a cikk megjelenése óta eltelt bő évtizedben mennyit változott. Sokatmondó azonban a tény, hogy a jelen írást megelőző kutatás során mindössze egyetlen olyan magyar nyelvű szakanyagot sikerült találni, ami kimondottan a harctéri motiváció kérdésével foglalkozik. A meglehetősen nehezen besorolható műfajú dolgozat Perjés Géza nevéhez köthető, aki D. W. Oetting 1988-ban kiadott, motivációról és harci értékről szóló munkáját foglalta össze valamelyest lerövidítve magyar nyelven.²⁵ A *Nem akartak katonát látni?* tehát a tekintetben, hogy Edward Shils, Morris Janowitz és Leonard Smith elméletei mellett számos kurrensebb, Magyarországon viszonylag kevésbé ismert hadtörténeti munkára is támaszkodik, mindenképp úttörő vállalkozásnak számít. Mindezt a témával kapcsolatos források igen alapos ismerete egészíti ki: Révész, mint egy korábban már idézett méltatója írja, tökéletesen szemlélteti azon helyzetek bonyolultságát, amelyek 1918–1919-ben lejátszódtak. E kijelentéshez talán még annyit lehetne hozzáfűzni – és számomra ebben rejlik a kötet igazi érdeme –, hogy mindezt az első világháborúval és az azt követő korszakkal foglalkozó legújabb angol nyelvű történetírás kontextusában is értelmezhető módon teszi.

²⁴ Pollmann Ferenc: „Marcona” történelem: hadtörténetírás határon innen és túl. *Korall*, 2008/33. 120–128.

²⁵ Oetting, D.W: *Motivation und Gefechtswert. Vom Verhalten des Soldaten im Kriege*. Frankfurt am Main-Bonn: Report Verlag, 1988. Magyar nyelven Perjés Géza foglalta össze. Vö. Oetting, D. W: *A motiváció és harci érték: a katona magatartása a háborúban*. Budapest, HM Oktatási és Tudományos Főosztály, 1993.